Tiedettä ja sirkushuveja – vanhojen aikojen podcast

Kausi 1, jakso 1

Jenni: Tervetuloa kuuntelemaan kaikkien aikojen ensimmäistä Tiedettä ja sirkushuveja -podcastin jaksoa. Tässä podcastissa Tampereen yliopiston antiikin, keskiajan ja uuden ajan alun tutkimuskeskus Triviumin tutkijat keskustelevat erilaisista näihin aikakausiin liittyvistä teemoista. Meitä voi seurata myös instagramissa tai Twitterissä tililläimme Trivium_Tampere, ja otamme mielellään vastaan kysymyksiä ja toiveita.

Ensimmäisen jakson aiheena on lapsuus antiikissa ja keskiajalla. Puhumme siitä, miten lapsiin näinä aikoina suhtauduttiin, mitä lasten elämästä tiedetään ja minkälaisia sitkeitä käsityksiä tästä aiheesta elää. Minun nimeni on Jenni Kuuliala, ja kanssani tästä aiheesta on keskustelemassa kaksi tutkijaa, jotka ovat tehneet kyseisen aiheen parissa töitä jo pitkään.

Sari: Hei, olen Sari Katajala-Peltomaa, keskiajan tutkija Tampereen yliopistosta. Olen tutkinut perhettä, sukupuolta ja elettyä uskoa myöhäiskeskiajan Euroopassa.

Ville: Terve, olen Ville Vuolanto, antiikintutkija ja latinan lehtori, ja myös Tampereen yliopistosta. Olen tutkinut perheen historiaa, erityisesti lapsuutta, vanhemmuutta ja sosiaalisia suhteita Rooman keisariajalla ja myöhäisantiikissa. Tällä hetkellä tunteiden historia ja toivo kiinnostavat erityisesti.

Sari: Podcastin teemaan liittyen voisi erikseen vielä mainita Villen ja mun yhteisteoksen Lapsuus ja arki antiikissa ja keskiajalla. Julkaisija on Gaudeamus ja teos löytyy myös sähköisenä.

Jenni: Ennen kuin mennään itse asiaan, niin voitaisiin sanoa muutama sana siitä, että minkälaisista lähteistä me tiedetään lasten elämästä? Millaista materiaalia te olette käyttäneet omissa tutkimuksissanne?

Ville: Olen käyttänyt aika lailla kaikkea, mitä antiikista on säilynyt – nykyisin lähinnä kaunokirjallisuudeksi luettavaa materiaalia, ja näiden joukosta erityisesti omaelämänkerrallisia tekstejä. Sitten sekä julkaistuja kirjekokoelmia, että papyruksina sattumalta säilynyttä kirjeenvaihtoa. Arjesta kertovaa piirtokirjoitusmateriaalia ja

lainsäädäntöä, myöhäisantikin osalta myös kirkollisten vaikuttajien saarnoja ja traktaatteja. Myös visuaalista materiaalia.

Sari: Olen keskittynyt ennen kaikkea hagiografiseen eli pyhimyksistä ja ihmeistä kertovaan materiaaliin. Näistä ennen kaikkea kanonisaatioprosesseihin. Tämä sanahirviö tarkoittaa oikeudellisia kuulusteluja pyhimyskandidaatin elämästä ja ihmeistä. Näissä ihmekokemuksistaan todistavat niin kutsutut tavalliset maallikot: samalla he siis kertovat arjestaan ja perhe-elämästäänkin.

Jenni: Sari ja Ville, oliko antiikissa ja keskiajalla eläneillä lapsilla lapsuutta?

Sari: Lapsuushan on paitsi biologinen fakta myös kulttuurinen ilmiö. On ihan mahdoton ajatus, etteivät keskiaikaiset ihmiset olisi huomioineet ja käsittäneet lapsien erityisyyttä fyysisten ja psyykkisten voimien suhteen esimerkiksi. Toisaalta jokainen aikakausi ja kulttuuripiiri määrittää lapsuuden eri lailla. Keskiajalla lapset miellettiin lapsiksi ja lapsuus omaksi ajanjaksokseen ihmisen elämässä, mutta se oli kuitenkin erilaista kuin tänä päivänä.

Ville: Samoin antiikissa. Toki lapsuus saattoi jäädä kovin lyhyeksi, taudit olivat usein kuolemaksi, ja tavallisen kansan lapset, ja tietysti orjat, joutuivat jo varhain työskentelemään. Silti esimerkiksi viattomuus ja leikki olivat nimenomaan lapsiin liitettyjä piirteitä sekä antiikissa että keskiajalla.

Jenni: Niin, sehän on aika yleinenkin harhaluulo, että lapsuus olisi ihan uusi keksintö. Vaikka lasten elämä toki oli monella tapaa kovin erilaista kuin nykyään, niin ajanjaksona lapsuuden erityisyys kuitenkin tunnettiin ja tunnustettiin. Minkä ajanjakson lapsuus oikeastaan käsitti tai miten se määriteltiin?

Sari: Useasti ajatellaan, että esimoderni aikakäsitys perustui vain maatalousvuoden kiertoon, tämä ei pidä paikkansa vaan antiikin ja keskiaikainen kulttuuri määritti myös ikäkauteen ja ikävuosiin perustuvia etappeja.

Ville: Samoin tietysti murrosiän alku oli tärkeä taitekohta. Voisi sanoa, että antiikissa lapsuus loppui ensimmäisiin puberteetin merkkeihin 12-16 -vuotiaana – tästä alkoi nuoruusaika:

Sari: Keskiajalla noin 12-14 vuotiaana lasten katsottiin olevan henkisesti niin kypsiä, että heiltä voitiin edellyttää hyvän ja pahan erottamista ja omien syntien tunnustamista. Tätä

ikäkautta voi tietyssä mielessä pitää lapsuuden loppuna, mutta vuosia enemmän siihen vaikuttivat erilaiset rituaalit ja muutokset sosiaalisessa asemassa.

Jenni: Tänään me siis keskitytään lapsuuteen ennen tätä taitekohtaa ja palataan myöhemmin asiaan murrosiän ja nuoruuden osalta.

Mitä lapsuudesta ajateltiin noin ideoiden tasalla? Siihen taidettiin liittää erilaisia ominaispiirteitä.

Sari: Lapsuuteen liitettyjä kulttuurisia piirteitä olivat viattomuuus ja vallattomuus, sanan molemmissa merkityksissä – ymmärrettiin, että lapset eivät aina jaksaneet keskittyä ja saattoivat riehaantuakin, toisaalta lapset olivat hierarkiassa alempana, he eivät voineet käyttää virallista valtaa. Avoin kysymys onkin, että missä mitassa heillä oli tunnevaltaa vanhempiinsa. Tuskin siinä mitassa kuin tämän päivän curling-vanhemmuudessa, tämä ei tietenkään tarkoita tunnesiteiden puuttumista. Yhteistä nykykulttuurille sen sijaan on ajatus lasten viattomuudesta ja puhtaudesta. Kyvyttömyys tehdä niitä asioita kuin vanhemmat, tämä koski myös syntiä ja pahoja tekoja.

Jenni: Miten tämä näkyi käytännössä? Toiko ajatus viattomuudesta lapsille jotain erityisiä tehtäviä tai rooleja?

Ville: Viattomuus, kyvyttömyys pahantekoon ja ulkopuolisuus aikuisten sosiaalisista peleistä johti myös siihen, että niin antiikissa kuin keskiajallakin ajateltiin, että ”lasten suusta kuuluu totuus”, eli lasten sanomisia pidettiin ennusmerkkeinä. Joskus lapsia käytettiinkin erilaisissa ennustamisissa välittämään Jumalan/jumalten tahtoa yhteisöille. Lapset esimerkiksi saattoivat nostaa papyrusliuskoille kirjoitettuja ennuslippuja vastaukseksi erilaisin kysymyksiin, tai satunnainen lapsen huuto saatettiin tulkita Jumalan puuttumisena asioiden kulkuun – kun piispanvaali milanolaisessa basilikassa vuonna 374 päätyi umpikujaan, kuului tarinan mukaan lapsen ääni, joka huusi: ”Ambrosius piispaksi” – tätä pidettiin Jumalan puuttumisena vaaliin – ja näin alueen roomalainen maaherra vihittiin Milanon seuraavaksi piispaksi.

Jenni: Ennen kaikkea lapsia kuitenkin haluttiin heidän itsensä takia. Lapsia siis haluttiin ihan emotionaalisista syistä kuten nykyäänkin, ja lisäksi esimerkiksi turvaamaan suvun omaisuuden jatkuminen, auttamaan talon töissä, jatkamaan isän ammattia ja niin edelleen. Etenkin aatelisperheiden kohdalla lapsilla oli myös merkittävä rooli avioliittojen kautta solmittavissa suhteissa, mutta näistä me tosiaan puhutaan toisella kerralla

enemmän. Joka tapauksessa lapsen syntyminen oli yleensä aina iloinen ja tervetullut asia. Mitä niillä ensimmäisillä hetkillä tapahtui? Millainen tilanne se oli perheelle ja mitä rituaaleja ja tapoja ihan niihin ensimmäisiin päiviin ja viikkoihin liittyi?

Ville: Ennen kristinuskon nousua lapsi kun syntyi, tärkeää oli esitellä lapsi jumalille: uhraaminen kotialttarilla oli siis keskeinen – ja yhtä tärkeää oli tietysti esitellä lapsi sosiaalisille verkostoille, naapureille ja sukulaisille. Asunnon oveen kiinnitettiin kukkia ja laakeriseppele, ja sukulaiset kutsuttiin kylään. Tärkeä rituaali heti syntymän jälkeen oli lapsen peseminen, jonka yleensä suoritti kätilö – tässä yhteydessä lapsi ikään kuin siirrettiin ihmisyhteisön jäseneksi. Viimeistään sosiaalinen syntymä tapahtui nimenannon yhteydessä, joka tytöille tapahtui kahdeksantena päivänä, pojille yhdeksäntenä syntymän jälkeen. Tämä nimeämisaika säilyi pitkään käytäntönä myös kristityissä perheissä – etenkin jos lasta ei heti kastettu.

Sari: Lapsikaste yleistyi varhaiskeskiajalla ja varsin pian siitä tuli olennainen yhteisöön ottamisen rituaali. Sen merkitys oli niin keskeinen, että sitä voisi kutsua toiseksi, tai sosiaalinen syntymäksi. Näin siksi, että kristinuskon opin mukaan kaste oli pelastumisen edellytys: ilman kastetta ei sielu voinut päästä taivaaseen. Kastamaton lapsi ei siis ollut vielä seurakunnan, kristillisen yhteisön jäsen – ei vielä oikeastaan ihminen.

On sanomattakin selvää, että tämä aiheutti suunnatonta ahdistusta suuren lapsikuolleisuuden yhteiskunnissa. Jos kuolleena syntynyt lapsi virkosi edes siksi hetkeksi, että hänet saatiin kastettua, pidettiin sitä suurena ihmeenä.

Ville: Tämä kastamattomana kuolleiden lasten tilanne vaivasi kirkonmiehiä jo myöhäisantiikissa, ja aiheutti kiistoja.

Sari: Joo, tilanne johti myös teologisiin uudistuksiin: 1100-luvulta lähtien levisi myös ajatus kiirastulesta, paikasta jossa synnit ikään kuin puhdistettiin ennen kuin kristitty saattoi päästä taivaaseen. Koska kastamattomat lapset olivat perisynnin vallassa, oli kiirastuli heidänkin kohtalonsa. Julmalta tuntuva kohtalo oli sitä myös keskiaikaisten ihmisten mielestä ja vähitellen levisi ajatus limbosta. *Limbus puerorum* oli aivan erityinen paikka kiirastulessa, jonne kastamattomat lapset joutuivat. Ne eivät siis kärsineet siellä, mutta eivät myöskään koskaan nähneet jumalaa.

Sari: Niin antiikissa kuin keskiajallakin lapsen syntymä ei siis ollut vain intiimi, perheen sisäinen tapahtuma vaan se liittyi hyvinkin laajasti kulttuurisiin ilmiöihin ja instituutioihin.

Ville: Tähän voisi vielä lisätä, että monet lapset annettiin imettäjien huostaan, Rooman valtakunnassa on arvioitu, että jopa 1/5; jo antiikin aikana tätä paheksuttiin, hyveellinen äiti imetti lapsiaan itse - miten keskiajalla?

Sari: Keskiajalla imettäjien käyttö vaikuttaa olleen kulttuurisesti rajattua. Yleisintä se oli Italian kaupungistuneilla alueilla. Tiedetään jopa imettäjien lähettäneen omia lapsiaan imettäjille vähän köyhempiin ja vaatimattomampiin oloihin, jotta he saattoivat ottaa hyvin maksavien porvarien ja aatelisten lapsia itse imetettäväksi. Imettäjiä käytettiin myös Alppien pohjoispuolella eliitin keskuudessa. Mutta ideaalina oli, että äiti itse imetti lapsiaan. Sitä käytettiin jopa argumenttina äidinrakkaudesta henkilökohtaisissa muistoissa: ”äiti rakasti minua niin paljon, että imetti minua itse”.

Jenni: Varmaan yksi useimmiten esiin tulevista asioista kun puhutaan varhaismodernista lapsuudesta on korkea lapsikuolleisuus. Oli lapsi sitten imettäjän hoivissa tai vanhempiensa luona, oli etenkin ensimmäinen elinvuosi vaarallista aikaa, josta läheskään kaikki lapset eivät selvinneet. Mitä me oikeastaan tiedetään lapsikuolleisuudesta?

Sari: Keskiajalta ei tietenkään ole saatavissa kattavia tai luotettavia tilastoja. On kuitenkin oletettu, että jopa puolet lapsista kuoli ennen viidettä ikävuottaan. Itse syntymä ja ensimmäiset elinvuodet olivat kaikista riskialtteinta aikaa, sen jälkeen aikuisuuteen selviämisen mahdollisuudet kasvoivat

Ville: Sama koskee tietysti jo antiikin aikaa – ja pitkälle kohti nykyaikaakin: vasta hygienian parantuminen ja moderni lääketiede muutti tätä peruskuviota.

Jenni: Totta, meillä on olemassa Suomesta taulukoita tästä asiasta 1900-luvulta, ja lapsikuolleisuuden lasku on aika huikea ihan viimeisimmän sadan tai 150 vuoden aikana.

Ville: Toki kuolleisuus esimodernina aikana vaihteli, sekä sen mukaan oliko ruokaa riittävästi vai katovuosi, tai kulkutauteja ja sotia. Ja hieman senkin mukaan, oliko kyseessä rikkaampi vai köyhempi väestö. Näkemykseni on, että noin puolet lapsista selviytyi itse biologiseen aikuisuuteen asti, siis sellaisen ikään asti, että pystyi jatkamaan sukua. Isompi kuolleisuus olisikin sitten johtanut jo yhteisön kuoleman sukupuuttoon. Ja tosiaan, suurin osa kuolemista tapahtui ennen kuin lapsi täytti viisi.

Jenni: Vaarat siis uhkasivat lapsia vielä leikki-ikäisenä ja toki sen jälkeenkin. Mutta samaan aikaan nuo olivat myös vuosia, jolloin lapsi monella tapaa sosiaalistui yhteisön

jäseneksi. Sosialisaatio on yhteiskuntatieteistä peräisin oleva termi, jolla tarkoitetaan sitä monitahoista prosessia, jolla yksilö tulee ja kasvaa yhteisönsä jäseneksi sisäistämällä ja oppimalla sen yhteisön normit ja arvot. Eli ihan niin kuin nykyäänkin, menneisyydessäkin lapset eri tilanteiden kautta kasvoivat osaksi yhteisöään mutta myös vaikuttivat siihen.

Puhutaan seuraavaksi tästä sosialisaatiosta ja yleensäkin siitä, millaista leikki-ikäisten ja vähän sitä vanhempien lasten elämä oli. Minkälaisissa tilanteissa lasten kasvaminen ympäröivään kulttuuriin ja yhteisöön erityisesti tapahtui?

Ville: No, tokihan lasten kasvattamiseen tarvittiin koko kylä tai kortteli, eli sosiaalisia suhteita, mutta lasten oman tekemisen kannalta leikit ja pelit yhdessä toisten lasten kanssa olivat keskeinen sosialisaation väylä. Leikki olikin lapsuuden tunnusmerkki, symboli, antiikissa.

Jenni: Millaisilla leluilla antiikin ajan lapset leikkivät? Tiedetäänkö sitä?

Ville: Arkeologisissa kaivauksissa on löytynyt paljonkin leluja, tinavaljakoita, hyrriä, pelilautoja ja -nappuloita, sekä tietysti erilaisia nukkeja, räsynukeista upeisiin liikkuvajäsenisiin luunukkeihin. Omat suosikkini ovat Egyptin kuivasta hiekasta löytyneet vedettävät pyörillä kulkevat leikkihevoset, ja toisaalta Britanniasta, Hadrianuksen vallin rajainnoituksilta, löytynyt puinen leikkimiekka. Myös erilaiset pallopelit olivat yleisiä.

Jenni: Miten keskiajalla?

Sari: Luonnollisesti myös keskiajalta on säilynyt lasten leluja: nukkeja, keppihevosia, tinasotilaita ja puumiekkoja. Ne eivät ihan suorasanaisesti kerro *miten* niillä leikittiin, mutta nykylasten leikit aivan samanlaisilla leluilla antavat hyvin osviittaa. Varsinaista leikeistä tiedämme eniten silloin kun jokin meni vikaan, sattui joku onnettomuus jota sitten selviteltiin.

Näin ollen ei ollut tyystin mahdoton ajatus, että lapset seurasivat vanhempiaan tavernaan ja juoksentelivat pihalla aikuisten rupatellessa sisätiloissa. Tämä ainakin annetaan taustakuvaukseksi Johanna Schirreven hukkumistapauksessa 1300-luvun alun Englannista. Johanna oli seurannut vanhempiaan salaa, mutta vanhemmat antoivat hänen jäädä tavernan pihalle leikkimään, koska paikalla oli muitakin lapsia. Johanna jäi pihalle leikkimän muutaman vuoden nuoremman Johanneksen kanssa. Ilmeisesti leikin tuoksinassa Johannes tuuppasi Johannan tavernan pihalla olleeseen kalalammikkoon, koska tyttö ei osannut uida, hän hukkui.

Ville: Ikävä, että tietomme lasten arjesta niin usein perustuu onnettomuuksiin – näin antiikintutkijana täytyy kyllä ihmetellä sitä, että miten ihmeessä voimme tuntea näin tarkasti tästä yksityiskohdat?

Sari: Alueen entinen piispa Thomas Cantilupe palautti Johannan monipolvisen prosessin jälkeen henkiin – tai niin ainakin läsnäolijat tulkitsivat tilanteen niin, että hänelle suunnatut rukoukset palauttivat tytön henkiin. Läsnäolijoita kuulusteltiin Cantilupen kanonisaatioprosessiin ja tapauksesta onkin säilynyt poikkeuksellisen monta monen sivun todistajanlausuntoa. Oikein herkullista materiaalia monelta kannalta.

Jenni: Tällaiset tapaukset ainakin osoittaa, että lapset olivat mukana menossa eikä heitä toisaalta pystytty aina vahtimaan kovin tarkasti.

Sari: Samassa kokoelmassa kerrotaan myös puolitoistavuotiaasta Johannes Drakesta, joka heräsi päiväuniltaan ja lähti ulos mökistä leikkiäkseen muiden lasten kanssa. Äiti siivosi mökkiä ja lakaisi lattiaa; hän huomasi kyllä lähdön, mutta ilmeisesti tämä ei ollut oli hänestä outoa tai huolestuttavaa. Äiti oletti, että Johannes lähti etsimään kavereitaan ja antoi siivouskiireidensä lomassa puolitoistavuotiaan mennä ulos. Johannes ei leikkinytkään tiellä toisten lasten kanssa, kuten äiti luuli, vaan oli kenties harhautunut seurasta tai paikasta ja hukkunut tien lähellä virtaavaan jokeen. Koska tämäkin tapaus löytyy samaisesta kanonisaatioprosessista, on silläkin onnellinen loppu: poika palasi henkiin.

Pohjoismainen esimerkki voisi olla vaikkapa kolmivuotias ruotsalaispoika, joka kiipesi ladossa kesyn naakkansa perässä. Poika putosi kymmenen kyynärän, eli noin kuuden metrin matkan äkeen päälle ja vaikutti kuolleelta. Hän kuitenkin toipui vanhempien kutsuttua apuun Skaran entistä piispaa, pyhänä pidettyä Brynolfia. Tapausta on muuten käsitelty fiktiossakin, Jan Gilloun *Tie Jerusalemiin* -teoksessa.

Jenni: Olen itse tutkinut samantapaisissa lähdeaineistoissa vammaisia lapsia ja heidän ihmeparanemisiaan. Yksi suosikkiesimerkeistäni on tapaus 1300-luvun taitteesta, jossa syntymästään liikuntavammainen 10-vuotias poika leikkii Marseillen kaduilla muiden lasten kanssa ja kokee ihmeen sinä aikana. Se on tosi arkinen mutta kuvaava esimerkki myös tämän kyseisen lapsen ihan tavallisesta osallisuudesta lasten touhuihin huolimatta siitä vammasta. Antiikin ajan leikeistä taitaa olla vähän erilaista aineistoa, vai mitä Ville? Onko sieltä säilynyt mitään yksityiskohtaisia kuvauksia?

Ville: Haluaisin tässä nostaa esiin roolileikit: antiikin ajalta löytyy esimerkkejä esimerkiksi siitä, että lapsijoukko on leikkinyt esimerkiksi oikeudenkäyntileikkejä – lapset ovat seuranneet kaupunkien keskusaukioilla ja basilikoissa oikeita oikeudenkäyntejä, ja oppineet sieltä miten asianajajat, syytetyt ja tuomari toimivat. Myös oman ajan uutiset herättivät kiinnostusta, ja sotaa, sotapäällikköineen tietysti myös leikittiin. Myöhäisantiikissa taas nousi esiin uusi mahdollisuus roolileikille: lapset saattoivat leikkiä kirkkoa eri tavoin. Aleksandrian tulevan patriarkan Athanasioksen lapsuudesta esimerkiksi kerrottiin tarinaa, että hän oli kavereittensa kanssa hiekkarannalla leikkinyt kristillistä messua, ja siinä yhteydessä myös kastanut leikkitoverinsa. Paikalle saapunut Aleksandrian silloinen piispa Alexander oli todennut, että kaste oli toimitettu kaikkien säädösten ja sanamuotojen kautta oikein, ja oli siis aivan pätevä kaste.

Sari: Vastaavanlaisia esimerkkejä löytyy keskiajaltakin. Eräs lapsijoukko leikki kuolleella kanapojalla. Tarina ei tosin kerro oliko lintu päättänyt päivänsä lasten raisuissa otteissa vain olivatko he vain löytäneet kuolleen kanan. Kesken kaiken lapset päättivätkin vaihtaa leikkiä. He pyysivät apuun pyhänä pidettyä Simon de Montfordia ja rukoilivat, että hän herättäisi kananpojan takaisin henkiin. Lasten ja varsinkin yhteisön aikuisten hämmästykseksi kanapoika todella heräsi henkiin. Vanhemmat olivat kuitenkin niin vakuuttuneita lasten kertomuksesta, että ilmoittivat siitä viranomaisille ja se määritettiin Simon de Montfordin tekemäksi ihmeeksi. Tapaus kertoo paitsi keskiaikaisten lasten hieman makaabereista leikeistä myös lasten oppimisprosessista. Lapset olivat tarkkailleet aikuisia vastaavissa toimissa, omaksuneet nämä yhteisön arvot ja tavat – ja kykenivät soveltamaan niitä omissa toimissaan.

Jenni: Kyseisen kananpojan kohtalo kuulostaa vähän julmalta, mutta eläimillä kai oli toisenkinlaisia rooleja lapsuudessa?

Ville: Antiikissa erityisesti eläimet tai eläinten kanssa touhuaminen oli oikeastaan lapsuuden tunnusomainen piirre. Visuaalisessa aineistossa eläimet olivat jopa lapsen ja lapsuuden symboleita. Esimerkiksi hautareliefeissä oli usein mukana erilaisia eläimiä, kuten hanhia tai vuohia, tai lemmikkejä kuten koiria. Erityisesti linnut tuntuvat olleet lapsille usein oikeastikin läheisiä – eliittipojalla saattoi olla vaikkapa kyyhkyslakka, ja monella lapsella nähtävästi jokin laululintu häkissä ja ruokittavana.

Jenni: Maalauksissa näitä näkee myös keskiajalla ja uuden ajan alussa. Lemmikkien skaala on myös aika laaja, perinteisten koirien ohella oli esimerkiksi apinoita, oravia ja frettejä. Vaikkei lemmikit olisi edes olleet lasten omia, niin lapset kuitenkin kasvoivat eläinten kanssa.

Sari: Tämähän ei ole edes erityisen antiikinaikainen tai keskiaikainen ilmiö vaan havaittavissa pitkään maaseutuvaltaisissa yhteisöissä, maatiloilla edelleen. Tällöin hyötyeläimistäkin saattoi joku olla lapsen ”oma” tai ainakin suosikki.

Ville: Jep, ja lapsethan olivat usein paimenina, tai vaikka hoitivat perheen kanoja.

Myytinmurtamista

Jenni: Ja nyt seuraa jakson osuus, jossa murramme myyttejä. Joskushan kestää aika kauankin, ennen kuin tutkimuksen uudet löydöt päätyvät yleiseen tietoisuuteen, populaarikulttuuriin ja niin edelleen. Lasten historiaankin liittyy jos jonkinlaisia käsityksiä. Minkälaisia myyttejä te haluaisitte murtaa?

Ville: No, tyypillinen myytti on se, että kun ihmisen keskimääräinen elinikä oli noin 25 vuotta, ajatellaan, että nelikymppinen oli jo vanhus ja harvinaisuus Näinhän se ei ollut: valtava lapsikuolleisuus tarkoitti sitä, että jos ihminen siitä selvisi, ja eli 15-vuotiaaksi, hänellä ole keskimäärin odotettavissa olevaa elinikää jäljellä kuitenkin vielä 30-40 vuotta jäljellä. Eli tuon keskimääräisen iän tuijottaminen on täysin harhaanjohtavaa, juuri 20-30-vuotiaana kuolleisuus oli alimmillaan. Ja aivan kuten nykyisinkin, vanhimmat tunnetut ihmiset elivät 100-110 vuotiaiksi. Ja vaikka isovanhempia oli elossa harvemmilla, joillakin sentään!

Ville: Ja sitten on tämä rakkauskysymys. Eli tutkimuksessa joskus korostettiin – lähinnä 1970-luvulla – että antiikissa (ja keskiajallakin) kun lapsiin muka ei uskallettu kiintyä ja esimerkiksi lapsenmurhat olisivat olleet yleisiä. Tämä on kuitenkin höpöhöpöä, lapsenmurha oli erittäin harvinainen rikos. Sen sijaan on totta, että lapsia hylättiin paljon – mitään varmaa ehkäisymenetelmää ei ollut, ja joskus perheillä ei vain ollut mitään mahdollisuutta elättää taas uutta vastasyntynyttä. Hylkääminen toki ilman muuta nosti lapsikuolleisuutta, vaikka monet saivatkin löytölapsina uuden kodin – antiikissa usein tosin orjina uusissa perheissään, keskiajalla myös luostareissa tai orpokodeissa. Lapset siis pääsääntöisesti hylättiin paikkoihin, joissa oli toivoa, että joku lapsen löytäisi ja ottaisi kasvatettavakseen. Tämä on johtanut moderneissa tulkinnoissa väärinkäsityksiin:

tienvieret, kaatopaikat ja kirkonportaat kun toki ovat olleet juuri niitä paikkoja, joissa ihmiset säännöllisesti ja jatkuvasti kulkivat – lapsen jättäminen tunkiolle ei siis tarkoita sitä, että lapsia olisi pidetty jätteenä! Tai etteivät vanhemmat olisi rakastaneet lapsiaan. Ja tosiaan, joka tapauksessa taudit olivat ilman muuta kaikkein keskeisin syy lasten kuolemiin.

Sari: Materiaalisessa niukkuudessa joutui tekemään vaikeita valintoja, vaikkapa miettiä kenelle riittää ruokaa tai kuka lapsista on mahdollista naittaa ja saattaa oman itsenäisen elämän alkuun. Elämän reunaehdot pakottivat viileään pohdintaan ja toisinaan julmiinkin valintoihin. Tätä on yltäkylläisyydessä ja tunteiden ensisijaisuutta korostavassa kulttuurissa elävän nykyihmisen vaikea ymmärtää. Pakonsanelemat käytännöt eivät kerro yleisemmin lasten ja vanhempien välisestä tunnesiteestä.

Jenni: Tähän liittyen on usein myös väitetty, että nimenomaan vammaisena syntyneitä lapsia olisi keskiajalla järjestelmällisesti hylätty tai jopa surmattu. Tästä ei kuitenkaan ole mitään lähteitä, jotka osoittaisivat että näin tosiaan oli. Lapsensurma oli rikos, ja oikeuslähteissä tyypillisin syy sille on äidin kestämättömät olosuhteet eli se, että lapsi oli avioton ja äiti köyhä – eikä tällaisetkaan tapaukset olleet mikään normi. Sen sijaan meille on säilynyt paljon lähteitä siitä, miten vanhemmat ovat parhaansa mukaan hoitaneet vammaisia ja sairaita lapsiaan.

Sari: Tunteet ja etenkin niiden ilmaiseminen ovat paitsi henkilökohtaisia reaktioita aina myös kulttuurisia konventioita, etenkin ylöskirjatuilla tunteilla on ollut laajempaa kuin yksilötason merkitystä. Surun ilmaukset ja rituaalit olivat oletettuja elementtejä lapsen sairastaessa ja kuollessa, ja tämä kertoo enemmän kuin vain yksittäisen ihmisen reaktiot: se kertoo siitä, että tässä kulttuurissa suru lapsesta oli ymmärrettävä ja suorastaan itsestään selvä osa vanhempien ja muiden läheisten reaktioita. Toisaalta tunteiden kulttuurisidonnaisuus tarkoitta myös sitä, että ne eivät ole a-historiallisia tai kontekstista irrallaan. Suru ei ehkä tarkoittanut yksi yhteen samaa kuin nykyään, eikä sitä ilmaistu samoin.

Ville: Niin. Vaikka elinolosuhteet saattoivat olla hyvinkin kurjia, ihmiset eivät olleet sen vähempää ihmisiä muinoin kuin nyt. Lähteistä välittyy, kuinka äärettömän rakkaita lapset yleensä olivat vanhemmilleen.

Jenni: Ja näin on päättynyt Tiedettä ja sirkushuveja – vanhojen aikojen podcastin jakso. Kiitos kaikille kuuntelijoille!